

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 631.115.8:330.3(477)

DOI: 10.31521/2313-092X/2018-4(100)-1

ВАЖЛИВІ НАПРЯМИ І ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

І. І. Червен, доктор економічних наук, професор

ORCID ID: 0000-0002-4268-8216

С. І. Павлюк, кандидат економічних наук

ORCID ID: 0000-0001-9093-5237

Миколаївський національний аграрний університет

У статті розглянуто основні проблемні аспекти розвитку сільськогосподарської кооперації в сучасних умовах. Проаналізовано досвід розвинених країн світу щодо створення та функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, зокрема Японії. Визначено пріоритетні напрями розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. Доведено, що вивчення передового досвіду функціонування обслуговуючих кооперативів на перспективу має стати дієвим важелем активізації і основою розвитку кооперативного руху в об'єднаних територіальних громадах.

Ключові слова: сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, об'єднана територіальна громада, кредитна та страхова кооперація, напрями кооперації, розвиток кооперації.

Постановка проблеми. У сучасних умовах кооперація широко визнана у світі як дієвий інструмент цивілізованого вирішення складних соціальних проблем. Особливого розповсюдження отримала сільськогосподарська кооперація. Вона потрібна насамперед дрібним виробникам сільськогосподарської продукції, яким сільгоспкооперативи надають доступ до сучасних технологій виробництва, переробки та реалізації своєї продукції, стійкість до викликів агресивного конкурентного середовища. Кооперативи є первинними осередками громадського суспільства, потужно підтримують сільські територіальні громади, відіграють вагомую роль у вирішенні продовольчої проблеми.

З огляду на вищевказане, велике значення має розгляд можливих напрямів розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, з'ясування причин повільного розвитку цього процесу і вирішення проблемних питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та практичним аспектам розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації присвячено чимало наукових публікацій. Системні дослідження теоретичних і методологічних чинників у розв'язанні проблем сільськогосподарської кооперації відображено у працях вчених-економістів В. Зіновчука, В. Гончаренка, М. Маліка, Л. Молдован, А. Пантелеймоненка,

Г. Черевка та інших. Концептуальним засадам і напрямам розвитку кооперації в аграрному секторі присвятили свої дослідження П. Березівський, Ф. Горбонос, О. Крисальний, М. Кропивко, Ю. Лупенко, Ю. Ушкаренко, В. Шибанін, В. Юрчишин та інші. Незважаючи на значну кількість наукових публікацій з проблем розвитку сільськогосподарської кооперації, є проблеми, які залишаються невирішеними. Є необхідність подальшого дослідження питань, що стосуються місця обслуговуючих кооперативів у підтримці особистих селянських господарств і формуванні самодостатності об'єднаних територіальних громад у сучасних умовах, їх статусу як об'єкта оподаткування, ролі різних чинників у забезпеченні кооперативного руху, у тому числі його підтримки державними органами управління, підвищення рівня професійних знань потенційних учасників кооперації та ін.

Метою дослідження є детальне вивчення проблемних аспектів розвитку сільськогосподарських кооперативів, обґрунтування важливих напрямів та визначення стратегічних орієнтирів розвитку сільських територій у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. На 1 січня 2017 р. в Україні було зареєстровано 2014 кооперативів (997 виробничих та 1017 обслуговуючих), а на початок 2018 р. – 2069

кооперативних структур (996 виробничих і 1073 обслуговуючих) [1, с.124]. Кількість обслуговуючих кооперативів, які вкрай потрібні дрібним товаровиробникам, мають тенденцію до зростання (рис.1).

Однак процес створення сільськогосподарських кооперативів на селі відбувається зі значними труднощами. Він потребує прискоро-

рення, бо кооперація – це можливість навчати селян спільно працювати, створення нових робочих місць і додаткового джерела фінансування, збільшення власних прибутків, сприяння розвитку соціальної інфраструктури сільських громад.

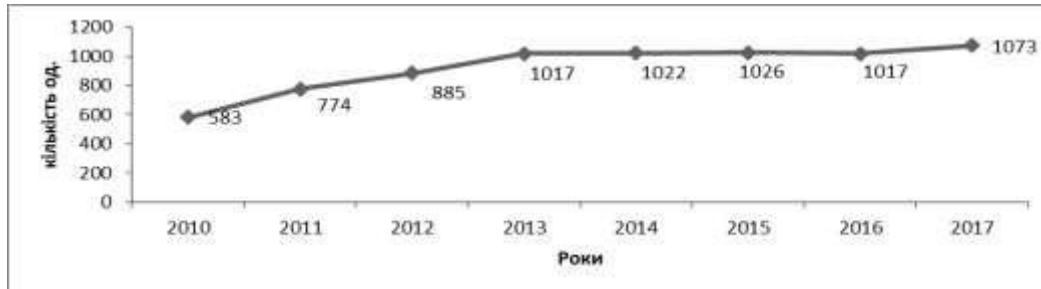

Рис. 1. Динаміка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні

Закордонний досвід свідчить, що найбільше кооперативів створюються у тих сферах, де отримується значна частина доданої вартості (переробка і реалізація молока і молочних продуктів, переробка зерна і виробництво хлібобулочних виробів, переробка м'яса, оптова та роздрібна торгівля перерахованими продуктами), яка перевищує вартість первинного сільськогосподарського продукту в 2-4 рази. Важливо при цьому відмітити, що кооператив може формувати великі партії переробленої продукції для прямих поставок споживачам через свої магазини.

Розширюючись кооперативи об'єднуються з іншими структурами, що у кінцевому підсумку сприяє формуванню просторової мережі. Ці міжорганізаційні мережі кластеризуються навколо одного продукту (молочної, м'ясної, зернової групи тощо), об'єднуючи у ланцюг сільськогосподарських товаровиробників, інфраструктурні організації, сільські громади, регіональні органи влади. Домінуючим у таких

ланцюгах стає виробник сільськогосподарської продукції, на якого і перерозподілятиметься більша частина доданої вартості.

Об'єднуватися у кооперативи у сучасних умовах в Україні доцільно насамперед особистим селянським господарствам. Що стосується фермерських господарств, то серед них поки що немає взаєморозуміння. До того ж, до сих пір на законодавчому рівні не визначено порядок оподаткування обслуговуючих кооперативів, що суттєво уповільнює об'єднання фермерів у кооперативи.

Нині у країні налічується близько 4,1 млн особистих селянських господарств, у користуванні яких знаходиться 6175,6 тис.га землі, що дозволяє їм виробляти переважну частину валової продукції сільського господарства, зокрема: картоплі, овочів, плодівих і молока (табл.1). Але невеликі за площею та обсягами виробництва особисті селянські господарства потребують підтримки і фінансової допомоги.

Таблиця 1

Показники розвитку особистих селянських господарств України

Показники	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.
Кількість господарств, тис. од.	4136,8	4108,4	4075,2	4031,7
Площа землі у власності ОСГ, тис. га	6296,5	6307,2	6268,0	6175,6
Середній розмір площі землі на 1 господарство, га	1,52	1,54	1,54	1,53
Виробництво валової сільськогосподарської продукції, млн грн	112,4	107,5	109,5	108,6
Частка господарств населення у валовій продукції сільського господарства, %	45,0	44,9	43,0	43,6
Частка господарств населення у валовій продукції по окремих видах, %х:				
- картоплі	96,8	97,8	97,8	98,7
- овочів	86,1	86,1	85,9	85,5
- плодівих	83,4	80,9	81,5	83,7
- молока	76,2	75,0	73,9	73,1

Джерело: [8]

За дослідженнями Інституту аграрної економіки, у перспективі для вказаних дрібних господарств найбільш поширеними моделями сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні будуть: спеціалізовані (переробні, маркетингові, постачальницькі, сервісні) кооперативи; багатофункціональні кооперативи, які будуть створюватися на районному рівні; кооперативи при сільських громадах, що створюються власниками особистих селянських господарств одного або кількох сіл для отримання відповідних послуг [9].

Програмою розвитку сільськогосподарських кооперативів на 2013-2020 роки передбачено створення 5000 нових формувань та доведення реалізації продукції через них: молочної – не менше 40%, овочів і картоплі – 60%, фруктів – 50%, зерна – 20%. Діяльність кооперативів повинна охопити 60% сільської місцевості та створити 1,6 млн робочих місць [7].

Перешкодою у створенні кооперативів є обмеженість фінансових і матеріально-технічних ресурсів у сільських жителів, відсутність відповідних лідерів, зацікавлених в організації кооперативів.

Наразі дрібні та середні аграрні господарства мають гостру потребу у використанні альтернативних банківському кредитуванню варіантів залучення коштів. Такою альтернативою може стати кредитна кооперація. У розвинутих країнах світу через кредитні кооперативи фермери щорічно одержують від 50 до 90% довгострокових та короткострокових позик.

Нині в Україні кредитна кооперація представлена діяльністю кредитних спілок. На початок 2017 р. функціонувало 462 такі спілки. Вони мають некомерційну природу та створюються для забезпечення своїх членів фінансовими послугами. Агрокредитування вказаними кредитними спілками поки що займає невелику частку. У 2017 р. воно посідало 2,9% (51,7 млн грн) у загальному обсязі виданих кредитними спілками країни позик.

Умови кредитування та види сільськогосподарських кредитів кредитні спілки встановлюють з огляду на потреби та специфіку агробізнесу: придбання, ремонт техніки та обладнання, на будівництво виробничих, переробних та інших об'єктів, придбання захисту рослин, насіння і садивного матеріалу, мінеральних добрив, паливно-мастильних матеріалів, сільськогосподарських тварин та інші потреби особистих чи фермерських господарств.

Для посилення захисту виробників сільськогосподарської продукції крім кредитної коопе-

рації важливо розвивати і страхову кооперацію. Розвиток страхових відносин в аграрній сфері на кооперативних засадах створює додаткові мотивації щодо покриття ризиків. Така практика широко використовується в європейських країнах та Японії.

Діяльність некомерційних страхових установ забезпечує гарантії та своєчасність у процесі забезпечення страхового захисту членів такого кооперативу. Основною перевагою функціонування страхових відносин на кооперативних засадах є дотримання принципу взаємодопомоги. Організація і популяризація аграрного страхування значно залежить від діяльності об'єднаних територіальних громад. Доцільним є створення товариств (кооперативів) взаємного страхування для забезпечення майнових інтересів його учасників у кожній громаді.

У більшості країн сільськогосподарські кооперативи мають статус неприбуткових організацій, тобто не сплачують податок на прибуток, який члени кооперативу отримали за ту частину доходу, яка розподіляється між ними пропорційно участі у спільній господарській діяльності. Концепція оподаткування неприбуткових організацій, що в даний час є в Україні, на жаль, не дає чіткої відповіді на питання використання механізму сплати прибуткового податку.

Зрозуміло, що механізм оподаткування сільськогосподарських кооперативів потребує законодавчого вирішення. Але вирішальним мотивом участі сільськогосподарських товаровиробників у діяльності кооперативу є не податкові проблеми, а забезпечення гарантованого ринку збуту своєї продукції (або закупівлі своєї продукції) за прийнятними і справедливими цінами, тобто створення великотоварного конкурентного підприємництва, що дозволяє протистояти неконтрольованому посередницькому бізнесу.

Основні проблеми розвитку кооперації, що характерні для України у сучасних умовах, представлено на рис.2.

Вирішення вказаних проблем потребує застосування пільгового оподаткування і кредитування кооперативів, формування загальнодержавної стратегії розвитку сільськогосподарської кооперації. Вкрай необхідно забезпечення консультативно-дорадчої кооперативної діяльності на рівні окремих територіальних громад, взаємодії сільськогосподарських кооперативів з навчальними закладами та провідними суб'єктами господарювання з метою навчання працівників та підвищення їх кваліфікації.

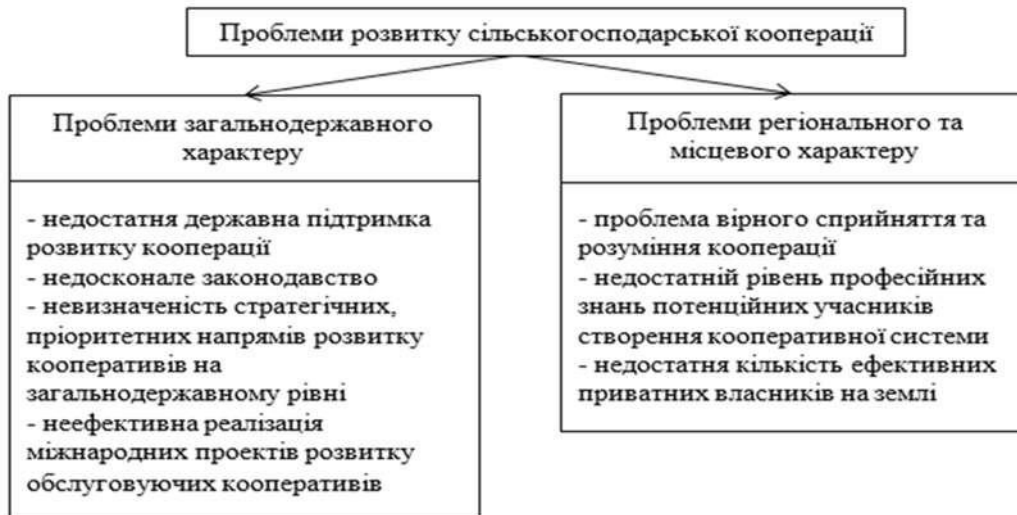

Рис. 2. Основні проблеми розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні

Сільгосптоваровиробники інтуїтивно відчують, що співпраця є доцільною і вигідною. Але вони не знають, як застосувати свою ініціативу, не мають достатньо ресурсів та навичок управління, необхідних для такого бізнесу. Тому значна кількість навіть вже зареєстрованих кооперативів не функціонують.

Міжнародним принципом кооперації є безперервна комплексна освіта. Кооперативна освіта має бути безкоштовною і сприятливою для усіх потенційних кооператорів. Доцільно створити систему кооперативної освіти, активізувати наукові дослідження і плідну співпрацю з дорадчими службами.

Окремо зазначаємо важливість залучення сільських територіальних громад до участі у кооперативному русі. При цьому місія кооперативів у розвитку сільських територій зводиться до охоплення не тільки аграрної сфери, але й до кредитних і страхових відносин, спільного використання інфраструктурних об'єктів (електромережі, водопровідні мережі, ремонтно-шляхового господарства, побутового обслуговування тощо).

Проблеми розвитку кооперативів і територіальних громад лежать в одній площині і можуть вирішуватися лише взаємопов'язано і комплексно. Це створить міцне підґрунтя для економічних і соціальних досягнень місцевих громад, бо кооператив дає можливість вийти з кризової ситуації у селах та селищах, де немає роботи. Це чудовий шанс створити нові робочі місця, покращити рівень життя населення та залучити інвесторів.

Сьогодні велика увага приділяється створенню молочарських кооперативів, бо основними виробниками молока є особисті селянські

господарства. Молоко вони продають переробникам, які формують закупівельні ціни. Як доводить практика, різниця між закупівельною ціною молока у виробника і ціною молочної продукції, яку отримає переробник, є дуже великою.

Основними причинами низької закупівельної ціни на молоко є: невелика кількість молока у виробника; відсутність договірних відносин між виробником і переробником; незначні фінансові можливості утримувати обладнання, транспорт тощо; переробник не узгоджує з виробником правила закупівлі.

Таким чином, виробник молока не є рівноправним учасником молочної ринку, а займає положення підпорядкування умовам переробника молока. Для того, щоб виробник молока став рівноправним гравцем на молочному ринку, доцільно самим виробникам вжити низку заходів. Наприклад, малим виробникам молока потрібно об'єднатися і стати об'єктом господарювання, наприклад у формі заготівельно-збутового кооперативу, який є неприбутковою організацією і тому не оподатковується податком на прибуток.

Заготівельно-збутовий кооператив може бути заснований як фізичними, так і юридичними особами – виробниками молока. Він може здійснювати заготівлю, зберігання, передпродажну обробку і продаж продукції своїх членів, а також надавати маркетингові послуги. Як суб'єкт господарювання кооператив від імені своїх членів може укласти договори на постачання молока з переробниками, де умови будуть обговорюватися у двосторонньому порядку. Письмовий договір дає гарантії

виробнику молока захищати свої права у правовому полі у випадку необхідності.

Кооператив дає можливість виробникам молока продавати його у більших обсягах, що також впливає на закупівельну ціну. Що стосується необхідних кооперативу обладнання і транспортних ресурсів, їх можна закуповувати або на початковому етапі орендувати. Трудові ресурси можна найняти або забезпечувати членами кооперативу на громадських засадах (для неприбуткової організації це не буде порушенням трудового законодавства).

У процесі передпродажної підготовки молока кооператив зможе виконувати умови прийнятого у 2018р. молочного стандарту ДСУ-3662:2015 «Молоко-сировина коров'яча. Технічні умови». Це додатково забезпечить надбавку до ціни молока у процесі його реалізації переробнику.

Для господарств населення підготовлено базові рекомендації з гігієни виробництва молока Держпродпотребслужбою та Швейцарсько-Українським проектом SAFOSO. Крім організації і технології доїння в рекомендаціях передбачено заходи з ветеринарного обслуговування корів.

Передбачається також державна підтримка таких кооперативів у зв'язку з необхідністю наближення молочної галузі України до європейських стандартів (наприклад компенсація вартості доїльних апаратів, обладнання для зберігання молока та ін.). Якщо вказана допомога не буде здійснена (як іноді трапляється), то селяни залишаться без доходу і будуть вимушені призупинити розведення молочних тварин. Вже є приклади, що обслуговуючим кооперативам, які звернулися за кредитами відповідно до програми, банки позик не дають, тому що вони є неприбутковими організаціями. Урядовці пропонують, щоб у складі молочарського кооперативу був хоча б один фермер, майно якого можна віддати в заставу. Однак фермери не виявляють бажання займатися тваринництвом, бо це їм просто не вигідно. Кому така державна підтримка потрібна?

Слід відмітити, що ті сільськогосподарські кооперативи, що створені в Україні, є слабкими, у них низька виробнича культура. Тому переваги від об'єднання майже не відчуються.

На наш погляд, нині особливої уваги потребує створення багатофункціональних кооперативів, членами яких стануть особисті селянські господарства та фермери сільських територій. У цих кооперативах слід створювати переробні та інші підприємства (за кошти бюджетів різних рівнів і членів кооперативу), які будуть

виробляти якісну продукцію з вирощеної сировини, що дозволить збільшити її додаткову вартість.

Така модель організації кооперативу тривалий час використовується в Японії і довела свою ефективність. Членами такого кооперативу в середньому є близько 12000 особистих селянських господарств, розмір земельної ділянки яких коливається від 1 до 3 га. Членами кооперативів є більше 90% господарств. Кооперативи в цій країні мають таке значення, що всі регіональні, навчальні, наукові, дорадницькі заклади засновуються і керуються ними. Вони формують запити на відповідні кадри, наукові роботи та консультативні послуги.

У префектурі (обласному центрі) створено кооперативні лабораторії, які використовують сучасне обладнання вартістю декілька мільйонів доларів. Ці лабораторії на запит менеджерів кооперативу виконують для особистих господарств (фермерів) всі необхідні аналізи.

На початку кожного сезону японський фермер визначає для себе, яку продукцію він буде вирощувати, та інформує про це менеджерів кооперативу, а останні дають інформацію про вимоги до якості продукції (ці вимоги встановлюються шляхом перемовин між Асоціацією кооперативів та торговельними мережами (державними оптовими ринками) за участю представників держави). Така організація дозволяє тисячам фермерів вирощувати однотипну якісну продукцію у великих масштабах, що збільшує її ціну.

Слід відмітити, що у сучасних умовах в процесі створення кооперативів доцільно (по можливості) використовувати міжнародні проекти і програми підтримки. Основні інвестори – Європейський Союз та США. Наприклад, у Черкаській області в рамках програми Європейського Союзу «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні» у 2015 році успішно реалізовано проект «Створення регіонального навчально-проектного центру розвитку багатофункціональних кооперативів», який виконувався управлінням агропромислового розвитку Черкаської обласної державної адміністрації та іншими учасниками. Загальна вартість проекту – 617 тис. євро, з яких 80% – це кошти Європейського Союзу та 20% – партнера проекту Черкаської обласної ради [5].

На основі конкурсу було вибрано ініціативні групи, які спроможні створити дієздатні кооперативи. Переможці конкурсного відбору мали можливість отримати матеріально-технічну підтримку за кошти проекту за такими

напрямами діяльності: кролівництво, вирощування ягідних культур, сушіння фруктів, заготівля молока. На базі Уманського національного університету садівництва було проведено 10 триденних навчально-практичних семінарів з організації та управління сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами для представників ініціативних груп. На 01 січня 2017 р. в області було зареєстровано 54 кооперативи, а на кінець року – 105, з них 51 кооператив створено у рамках проекту.

До 2021 року діє міжнародний проект «Розвиток молочарського бізнесу в Україні», який фінансується за рахунок коштів уряду Канади. Функціонує також проект USAID «Підтримка аграрного і сільського розвитку», який надає гранти виробникам сільськогосподарської продукції та сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам. Використання подібних проектів для створення кооперативів має велике значення.

За кооперативами – майбутнє у розвитку сільських територій. Гарними прикладами ефективності їх створення є досвід існуючих на території України кооперативів.

Висновки. З огляду на дане, можна зробити висновок, що існуючі в Україні організаційно-економічні та правові умови не забезпечують повноцінного розвитку кооперації на селі. Встановлено, що кооперація на селі пов'язана з низкою проблем: 1) загальнодержавного характеру – недостатня державна підтримка розвитку кооперації, недосконале законодавство, невиз-

наченість стратегічних, пріоритетних напрямів розвитку кооперативів на загальнодержавному рівні, неефективна реалізація міжнародних проектів розвитку обслуговуючих кооперативів; 2) місцевого характеру – проблема вірного сприйняття та розуміння кооперації, недостатній рівень професійних знань потенційних учасників створення кооперативної системи та незначна кількість ефективних приватних власників на землі. Перешкодою у створенні кооперативів є обмеженість фінансових і матеріально-технічних ресурсів у сільських жителів, відсутність відповідних лідерів, зацікавлених в організації кооперативів.

Для вирішення вказаних проблем необхідно, у першу чергу, застосовувати щодо кооперативів пільгове оподаткування і кредитування, забезпечувати кооперативи консультативно-дорадчою діяльністю на рівні окремих територіальних громад та їх взаємодію з навчальними закладами і провідними суб'єктами господарювання з метою навчання працівників і підвищення їх кваліфікації.

Вельми перспективними є переробно-збутові, постачальницькі, багатопрофільні та фінансово-кредитні кооперативи. Для їх організації в країні потрібно розробити загальнодержавну комплексну стратегію сільськогосподарської кооперації, яка з урахуванням світового досвіду передбачала б і створення системи кооперативної освіти, і допомогу держави та сільських територіальних громад, і участь в міжнародних проектах створення кооперативів.

Список використаних джерел:

1. Довженко В.А. Роль обслуговуючої кооперації у розвитку сільськогосподарських домогосподарств. *Кооперативні читання: 2018 рік*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Житомир, 2018. С. 121-125.
2. Зіновчук В.В. Чи очікувати України на кооперативний бум? *Кооперативні читання: 2018 рік*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Житомир, 2018. С. 7-11.
3. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект: моногр. / Лупенко Ю.О. та ін.; К.: ННЦ ІАЕ, 2016. 432 с.
4. Молдован Л.В. Загрози вітчизняному кооперативному законодавству та їх упередження. *Кооперативні читання: 2018 рік*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Житомир, 2018. С. 20-24.
5. Приліпко С.М., Макушок О.В. Роль міжнародних проектів технічної допомоги у розвитку обслуговуючої кооперації сільських територій. *Кооперативні читання: 2017 рік*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Житомир, 2017. С.107-113.
6. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17 липня 1997 року № 469/97-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 16.11.2018).
7. Програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2013 – 2020 рр.: проект програми. *Союз учасників сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України*: електрон. версія. URL: http://www.coop-union.org.ua/wp-content/uploads/ProgrammSOK_new_verg.pdf (дата звернення: 15.11.2018).
8. Сільське господарство України за 2017 рік: статистичний збірник / Державна служба статистики України; електрон. версія. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. К.: ННЦ «ІАЕ», 2012, 182с.

И. И. Червен, С. И. Павлюк. Важные направления и проблемные аспекты развития сельскохозяйственной кооперации в Украине

В статье рассмотрены основные проблемные аспекты развития сельскохозяйственной кооперации в современных условиях. Проанализирован опыт развитых стран мира по созданию сельскохозяйственных обслуживающих кооперативов в частности Японии, предложено использование этого опыта. Определены приоритетные направления развития сельскохозяйственной кооперации. Доказано, что изучение передового опыта функционирования обслуживающих кооперативов в перспективе должно стать действенным рычагом активизации и основой развития кооперативного движения в объединенных территориальных общинах.

Ключевые слова: *сельскохозяйственные обслуживающие кооперативы, объединенная территориальная община, кредитная и страховая кооперация, направления кооперации, развитие кооперации.*

I.I. Cherven, S.I. Pavliuk. Important directions and problem aspects of agricultural cooperation development in Ukraine

The main problematic aspects of agricultural cooperation development in modern conditions are analyzed in the article. The experience of developed countries in the field of creation of agricultural servicing cooperatives were analyzed. The process of creation and functioning of agricultural cooperatives in Japan is studied. The authors offered its use as an alternative. The priority directions of agricultural cooperation development are determined. It is proved that the study of the best practices of operating cooperatives in the future should become an effective lever of activation and the basis for the development of the cooperative movement in the united territorial communities.

Keywords: *agricultural servicing cooperatives, united territorial community, credit and insurance cooperation, cooperation directions, development of cooperation.*